

I. KOMPARATIVNÍ METODA V POLITOLOGII

Jednou z doposud nejproblematictějších kapitol politologického výzkumu je užití komparativní metody respektive komparativní analýza jako taková, neboť jak říká jeden z předních současných politologů Jean Blondel: „*Chceme-li lépe porozumět tomu, jak vláda funguje, pak srovnání není pouze hodnotné: je přímo nevyhnutné*“. Je však třeba sebekriticky připustit, že v tomto ohledu je dosud politologie několik kroků za jinými společenskovědními disciplínami, i když nelze popřít, že prakticky od svého uznání za samostatný obor v 50. letech se opakovaně objevují i v politologii studie, které se snaží komparativní metodu propracovat a volají po kvalitních komparativních rozborech.

Někteří by mohli na tomto místě namítnout, a v určitém ohledu oprávněně, že komparativní přístup je cosi, co je politologii respektive studiu vlád vlastní od antiky, že je vlastní veškerému zájmu člověka o problematiku mocenského systému, v němž žije, který jej obklopuje, s nímž se prostřednictvím svých sousedů - spojenců i nepřátel - setkává. Že komparativní přístup je tak starý jako studium politiky jako takové. Familiárně známé a téměř do omrzení opakované odkazy na Aristotela mohou sloužit jako vhodný doklad „všednosti“ této metody: ba mohlo by se zdát, že právě díky svému zdánlivému stáří a těsné vazbě na studium politiky a jejího fungování, jsou komparace neoddelitelnou součástí politologického studia, jsou jeho alfou a omegou. A je pravda, že žádná seriózní analýza se bez srovnání neobejde. Vždy je přítomno, byť se může objevit ve skryté formě jako nedílná součást úvahy o tom, jak „my jsme dobří a ti druzí špatní“. A snad právě proto, že srovnání vyvolává velmi snadno pocit, že bez něho vlastně žádný výrok nemá hodnotu, že je skryto v pozadí všech úvah, že je prakticky trvale přítomno, je současně paradoxně postaveno do role popelky, již málo kdo věnuje pozornost, kterou by si opravdu zasloužila. Výsledkem je pak nadměrné užívání výrazů komparace či komparativní, které ztrácejí v kontextu analýzy skrývající se pod tímto označením hodnotu užití metody. Jsou slovem, nezbytným příznakem odbornosti autora i předkládaného textu. Zakrývají však ve skutečnosti pouze prosté řazení několika vybraných příkladů vedle sebe, do někdy více, jindy méně logického celku. Ani samotný výběr nebývá vždy prost otazníků.

Na druhé straně však lze říci, že se v politologické poválečné produkci můžeme setkat s jakousi latentní diskusí o hodnotách a metodách komparace. Někdy ji tvoří prosté narážky, jindy obsáhlejší úvahy o začlenění nových příkladů ke starším, osvědčeným vzorkům, o hodnotách výběru zemí pro komparativní analýzu, o vypovídací hodnotě závěrečných soudů. Žádná z těchto rovin však zatím nepronikla do českého politologického studia.¹ Některé náznaky podobných úvah² brzy upadly do zapomnění, pokud si jich širší odborná veřejnost v daném okamžiku všimla. Následující řádky jsou proto věnovány problematice komparativní metody v politologii, vývoji názorů na její hodnotu a přínos, který pro politologii má respektive by mít mohla.

1. Komparativní metoda a poznání

Základní úvaha, která politology vedla a dodnes vede k vysokému hodnocení významu komparativní metody, je obecný charakter poznání, otázky po tom, co, jak a za jakých podmínek je možné poznávat. Na přední místo v argumentaci se tak dostává specifický charakter sociálních věd, jimž chybí ve srovnání s vědami přírodními možnost experimentu. Komparativní metoda je tedy pokládána za substituci experimentu. Může rovněž výrazně napomoci tomu, aby se snížilo riziko etnocentrismu, tedy přílišného se zahledění do jednoho vybraného vzorku-příkladu, jeho nadhodnocení v celkovém kontextu studia určitých procesů a vztahů mezi prvky (politického) systému. Na druhé straně umožňuje generalizaci, formulování hypotéz, koncepcí a teorií týkajících se vztahů mezi jednotlivými politickými fenomény.

Podle Blondela je komparativní studium cestou, s jejíž pomocí se lze propracovat k obecné rovině k poznání. Je podle něj jedinou cestou, která nás může přivést k poznání jednoho konkrétního případu prostřednictvím odhalení obecného - tedy zákonitostí a pravidelností, jakožto logického protikladu specifického, zvláštního. Propracovat se k jejich

¹ V české politologické produkci zatím existuje jen velmi málo prací, které by se poněkud obsírněji věnovaly problematice většího počtu politických systémů. Uvedmě na tomto místě alespoň ty nejdostupnější jako je jedna z vůbec prvních tohoto typu, a to práce V. Klokočky, *Politická reprezentace a volby v demokratických systémech* (1991); mnohem kvalitnější a obsáhlejší však je jeho novější publikace *Ústavní systémy evropských států* (1996).

² Z těchto nedocenených pokusů o komparativní zpracování je vhodné zmínit studie, které se v první polovině 90. let soustředily na hledání podobností mezi transformací politického systému ve Španělsku, zemích Latinské Ameriky a Československu respektive zemích střední Evropy. Připomeňme proto alespoň práci, která jako zatím jediná česká studie se pokouší propojit komparativní hledisko a současné problémy českého respektive československého politického systému, již je publikace autorů V. Dvořáková, J. Kunc, *O přechodech k demokracii*. Praha: Slon (1994).

poznání však nelze na základě unikátnosti, a to ani v politologii; neboť co můžeme říci o pravidelnostech v kontextu studia jediné vlády, jediného parlamentu či několika politických stran fungujících v rámci jednoho politického systému? Právě proto je komparace při studiu vlád a vládnutí nutně centrální, je nezbytným základním kamenem jejich vědeckého studia. Je nutností, nikoli elegantním doplňkem, neboť: „Chceme-li být opravdu seriózní při studiu vlád, nemůžeme se adekvátně vyjadřovat na dané téma vně komparativního přístupu.“

2. Komparativní metoda a její vymezení

Skutečnost, že je komparativní analýza obecným problémem všech společenských věd, je pro politologii, jako prakticky nejmladší společenskovědní disciplínu, velmi výhodná. Vyjdeme-li z obecného faktu, že díky svému relativnímu mládí, předmětu svého zájmu - mocenskému rozměru života společnosti a jedinců v ní - i svému vlastnímu vývoji v posledních čtyřech desetiletích, pak je nutné připustit, že si politologie může „dovolit“ čerpat a využívat poznatky nejen právní vědy, ale stále více i sociologie, ekonomie, psychologie.³ Jen jedna ze společenských věd - historie - zůstává stále na spíše okraji zájmu politologů. A jak už to tak bývá, hranice mezi oběma disciplínami je mnohdy na škodu, což je zvláště na komparativních studiích mnohdy velmi zřetelné. Bylo by však neopodstatněné, kdyby tato kritická slova vedla k vytvoření dojmu, že mezi politologií a historií existuje výrazná propast, že nejsou schopné vzájemně využívat svých metodologických poznatků a obohacovat se získanými daty. Jsou pouze snahou zvýraznit zjevné nedostatky v komunikaci při plném vědomí toho, že spojení je a bylo navázáno, ale že stále nabízí mnohem víc, než mnozí připouštějí a než jsou schopni využít. Zastavme se proto alespoň ve stručnosti u základních poznatků o komparativní metodě.

Jednou z tezí, která má obecnou platnost a kterou můžeme nalézt prakticky ve všech úvahách na dané téma, je, že je nezbytně nutné rozlišovat mezi prostým srovnáním a komparativní metodou. K tomuto názoru se hlásí i Blondel, když připomíná, že je bezpodmínečně nutné rozlišovat mezi srovnáním a komparativní metodou, neboť samo srovnání ještě není komparace. *Miroslav Hroch* k danému rozlišení uvádí, že „komparativní

³ Skutečnost, že není imunní ani vůči přírodním vědám, a hlavně jejich královně - matematice, je na tomto místě irelevantní. Nelze však nezmínit fakt, že právě statistika se dostala v komparativním studiu na jedno z čelných míst, což bohužel ne vždy přispívá ke zkvalitnění politologického výzkumu.

metodu je třeba v první řadě odlišit od prosté komparace, která má charakter techniky“.⁴ Základními pravidly pro komparaci jsou pak: definice objektu komparace, určení cíle komparace, stanovení kritérií pro vlastní analýzu zvolených objektů a vymezení vztahu komparace k časové ose. Z hlediska politologického studia je posledně jmenovaný požadavek okrajový, většina politologů nevěnuje historické dimenzi vývoje „předmětu svých zájmů“ příliš velkou pozornost.

Přesto i zde nalezneme výjimky. Jednou z nich je rozsáhlé kompendium *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (1967), kterou vytvořil tým autorů vedený S. M. Lipsetem a S. Rokkanem. Těm se podařilo propojit sociálně ekonomický kontext historického vývoje vybraných společností s postupným vývojem politických stran a jejich typologií, a to vše v kontextu národní a průmyslové revoluce. Rozsáhlé kompendium bohaté na množství faktografických údajů zarámovaných do hodnotných teoretických úvah postavených právě na komparaci dodnes nejen, že nebylo překonáno, ale stále čeká na pokračovatele, a to nejvíce právě v části teoretické. Další krok na cestě tímto směrem, i když ve srovnání s předchozí prací podstatně drobnější, udělali i autoři jako *Hans Daalder* či *Arend Lijphart*, kteří se prakticky ve stejné době věnovali přednostně studiu specifik politických systémů tzv. *malých západoevropských zemí*. Od předchozí se tyto studie liší tím, že sice uvažují v historickém kontextu vývoje daných společností, tedy uvažují v historickém čase. Použijeme-li historický termín, jedná se komparaci diachronní, vertikální. Politologové si však obecně více potrpí na komparaci synchronní, tedy paralelní studium několika systémů v jednom časovém bodě.

Pro synchronní komparaci je typické, že vychází z analýzy zvolených prvků (politických institucí, struktur, politických systémů, prvků politické kultury a pod.) v jednom časovém úseku. Je tedy mnohem statictější, což bývá i jejím hlavním nedostatkem. Umožňuje ale na druhé straně vymežit odlišnosti spojené s prostorovým výskytem sledovaných prvků, a je proto pokládána za jeden z hlavních indikátorů nerovnoměrnosti vývoje jednotlivých teritorií, oblastí, regionů. V historické komparaci lze nedostatky výrazného stadiálního charakteru synchronní komparace v současné době relativně snadno oslabit díky obecně přítomnému vědomí dynamiky historického vývoje. V politologii však

⁴ K danému tématu existuje dosti rozsáhlá, byť starší česká literatura opírající se o poznatky polské, ale i západoevropské metodologie.: M. Hroch a kol., *Metody historikovy práce. (Úvod do studia dějepisu IV.)* Praha 1983; M. Hroch a kol., *Úvod do studia dějepisu*. Praha 1985.

většinou tento rozměr není dostatečně rozvinut a nedostal se do obecného povědomí. To se bohužel dosti zřetelně projevuje na celkovém charakteru politologických komparací. Většina z nich se spokojí se stavovou analýzou, již odborného lesku dodávají rozsáhlé statistické přehledy dat.

Tou obecně „nejvyšší“ metou komparativní analýzy je taková technika komparace, která umožňuje vyvozovat závěry z kombinace poznatků dosažených komparativní analýzou synchronní i diachronní. V historii je označována jako komparace analogických historických situací. Tato metoda v sobě zahrnuje i periodizaci sledovaných jevů a umožňuje tak nacházet a porovnávat vývoj a proměny zvoleného prvku respektive souboru prvků v širším kontextu obecných zákonitostí (jejich) vývoje. Je nesporné, že tento typ analýzy je nejen nejobsáhlejší co do souboru užitých a potřebných dat, je rovněž nejnáročnější na jejich vymezení a zpracování. Mnohé historické práce-kompédia však tento charakter mají, či se alespoň vědomě snaží touto metodou pracovat.

V politologii je však výjimkou, čímsi, co se jeví nejen jako ideál, ale o co se většina politologů ani nesnaží jsou si vědoma obtížnosti úkolu. Těch, kteří se podjali a zašli při své analýze tak daleko, že by jejich práci bylo možné přiřadit k tomuto typu komparativní analýzy, je jen velmi omezený počet. Jejich práce jsou navíc dosti problematické a vyvolávají mnohé nesouhlasné reakce. Obecně však lze říci, že ať již další výzkum vedl k tomu, že závěry vyvozené z podobných obsáhlých studií byly překonány, či, v tom lepší případě, jsou předmětem trvalé kritiky, jedná se o studie hodnotné co do snahy po vytvoření uceleného rámce vývoje mocenských struktur v návaznosti na proměny moderní společnosti. Snad nejlépe lze tento komparativní přístup dokumentovat na již zmíněné práci Lipseta a Rokkana. Rovněž Lijphartova aplikace teorie konsociační demokracie v kontextu poválečného vývoje evropských i mimoevropských zemí může sloužit jako vhodný doklad snahy politologů oprostít se od „prostého srovnání“ a vstoupit do hájemství historických analýz a čestně se jim postavit. Navíc právě posledně zmíněná práce může sloužit i jako zdroj úvah o možnostech vytvoření obdobného typu politického uspořádání v systémech, jejichž výchozí situace je výrazně odlišná (viz vytvoření škály typů demokratických politických systémů). Ať již je ale vlastní užití komparativní metody v politologii jakékoli, tedy bez ohledu na to, jak jednotliví autoři s touto metodou (či pod její hlavičkou) pracují, získávají či zpracovávají data, nelze již dnes zpochybnit její zásadní oborový význam. Je obecně pokládána za „komplexní a velmi užitečný typ klasifikačního konceptu užívaného v

politologii“ (Isaak). Podívejme se proto poněkud podrobněji na vývoj názorů a užití komparativní analýzy od 50. let.

3. Pojmy a koncepte komparativní analýzy v politologii

Není neobvyklé, že zvláště ve starší, tj. poválečné politologické literatuře nalezneme studie, které nerozlišují mezi výrazy *political science*, *comparative politics* a *comparative government*. I když s rozvojem politologie jako samostatné společenskovední disciplíny se toto „propojení“ začalo postupně vytrácet, nelze tvrdit, že bychom jeho pozůstatky nenalezli i v současnosti. Jedná se nejčastěji o paralelní používání odlišných označení pro stejný, totožný metodologický rozbor: například Blondel použit pro označení své komparativní analýzy termín *comparative government*, stejný typ analýzy nazval Yves Mény *politique comparée*. V české terminologii je běžně zatím používán pojem komparace politických systémů. Na druhé straně ale byla tato svébytná součást politologie obohacena v posledních letech novými pojmy jako *comparative public administration*, *comparative public policy*, *comparative constitutional law*. Všechny mají jedno společné: jsou věnovány přednostně⁵ komparaci státních celků.

To ovšem neznamena, že by se komparativní analýza v minulosti či současnosti omezovala či vyčerpávala studii zahrnujícími pouze politické systémy jako celky respektive - použijeme-li „zástupný“ termín - státy (a to navíc vymezenými koncepcí národního státu západní Evropy). Vzhledem k tomu, že není cílem této práce vytvořit ucelený přehled komparativních studií, tedy jakousi téma vyčerpávající bibliografii, ale jde přednostně o nastínění základních otázek s uplatněním komparativní metody v politologii souvisejících, jsou podrobnější informace tohoto typu záměrně ponechány stranou. Přesto je pro úplnost nutné zmínit, že je tato metoda zcela běžně užívána pro studium režimů, vlád nebo různých institucí, jejichž vymezení a význam jsou odvozeny od obecně přijaté koncepce studia fungování mocenské sféry ve společnosti (definice předmětu komparace je vždy závislá na základní koncepci, od níž autor studie odvozuje svůj přístup ke studovanému tématu). S rozvojem teoretických koncepcí uplatňovaných v politologii od 50.

⁵ Výraz „přednostně“ je zde na místě, neboť jak dokládají nikoli řídké případy tzv. komparativních analýz z odborného tisku, mnohá komparativní studia pod touto hlavičkou skrývají i rozsáhlé analýzy jednoho jediného příkladu - země s odkazem na fakt, že zjištěná data a nabídnuté závěry mají obecnější charakter a mohou posloužit k dalšímu komparativnímu studiu - což je některými „ortodoxními“ komparatisty pokládáno za neadekvátní.

let se škála možných předmětů komparací výrazně rozšířila. Přesto zůstávají stále nejoblíbenějšími „klasickými“ studii ty, jež se věnují problematice volebních systémů, systémům politických stran či politickým stranám jako specifickým institucím (i česká politologická obec se může pochlubit prvními původními pracemi tohoto druhu⁶).

Pro úplnost je však třeba se na tomto místě zmínit i o problematice studií, které se zdánlivě logice komparativní analýzy vymykají, avšak přesto je nelze odkázat zcela mimo komparativní rámec. Jedná se o studie věnované pouze jedné zemi - politickému systému či ještě úžeji vymezenému tématu, nejčastěji jednomu aspektu konkrétního politického systému (jako příklad mohou sloužit rozborů konkrétních voleb a jejich výsledků, přehledy klíčových problémů souvisejících s vnitřní transformací politické strany respektive stran apod.). Tyto práce tvoří co do počtu podle některých autorů nejméně jednu třetinu, spíše však celou polovinu prací, které jsou běžně publikovány pod hlavičkou komparativního studia. Jejich charakter může být, a nutno podotknout, že často bývá, z hlediska komparativní metody dosti problematický, avšak mohou sloužit jako nezbytný zdroj dat nutných pro vlastní komparativní výzkum. Využitelnost se pak přímo úměrně zvyšuje s tím, do jaké míry je vědomí významu studovaného jevu v komparativním kontextu přítomno v pozadí daného rozboru, od počátečního vymezení studovaného problému po závěrečné hodnocení získaných dat. Tento požadavek však má svou časovou dimenzi; je adekvátní současnému stavu studia, kdy nedostatek vědomí komparativního kontextu každého studovaného konkrétního jevu je vzhledem k dosaženému stupni znalostí pokládán za profesní chybu. Poněkud odlišně jsou však hodnoceny starší práce zvláště z 50. let, kdy se politologie postupně dopracovávala svého svébytného postavení mezi společenskými vědami, a v komparatistice dominovaly tzv. *referenční příklady*.

Technika, kterou J. Stayner nazývá *comparative reference*, spočívala v tom, že k základnímu příkladu byly přiřčeny odkazy na jiné politické systémy či instituce, a to bez většího důrazu na jejich místo a roli, kterou hrají ve vlastních systémech. Fakticky tak byly tyto referenční příklady zcela vytrženy ze svého prostředí, zbaveny veškerého zázemí a kontextu, zbaveny svého historického rozměru. Důvodem k tomuto nakládání s nimi byla skutečnost, že si ti, kteří studovali politickou sféru života konkrétní společnosti a to, co s ní v kontextu daného stupně poznání souviselo a její fungování ovlivňovalo, byli plně vědomi

⁶ Za všechny stojí lze zmínit nejnovější publikaci M. Nováka, *Systémy politických stran*. Praha 1997 či práci M. Klímy, *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha 1998.

četných odlišností, s nimiž se mohli setkat u svých sousedů. Sám termín nezakrytě zdůrazňuje podřízenost a ilustrativní charakter cizí zkušenosti, zatímco největší pozornost byla soustředěna na vlastní systém a jeho nesporné kvality, které měly být referenčním příkladem pouze podtrženy a zdůrazněny. Tato základní idea byla navíc posílena i celkovou strukturou textu. Většinou je studie stylisticky koncipována tak, že k užití referenčního příkladu dochází v okamžiku, kdy pisatel chce vědomě dopřát čtenáři oddech, dát mu šanci se zamyslet nad vším tím, co bylo řečeno k jeho vlastní zemi, politickému uspořádání. Je tak vytvořen prostor pro zafixování vědomí vysoké kvality popisovaného hlavního příkladu (tedy vlastní zkušenosti), jeho výhod, předností a pod. Stylisticky plní referenční příklady v podobných typech analýz pouze roli pauzy v argumentaci. Chybí jim vše, co by z nich dělalo skutečné subjekty komparace - jsou zbaveny času, prostoru, kontextu. Hodnotu získávají pouze ve vazbě na hlavní téma, odvozují ji od něj. Z dnešního pohledu se tedy nejedná o skutečné komparace.

Nevyváženost přístupu ke zvoleným příkladům vedla k tomu, že se tyto studie staly poměrně snadno předmětem kritiky: dávají totiž specialistům na užití „referenční vzorky“ prostor pro to, aby se bez větší intelektuální námahy ohradili před neznalostmi svých „kolegů“, a to oprávněně. Podobný osud se nevyhnul ani jednomu z klasiků moderní politologie, M. Duvergerovi a jeho práci o politických stranách. Přesto, že je toto dílo pokládáno - a oprávněně - za jednu z klasických komparativních studií, která sehrála velmi důležitou roli v rozvoji komparativní analýzy v politologii, byla Duvergerem užitá metoda podrobena již krátce zveřejnění velmi výrazné kritice. Za všechny ty, kteří se ještě v 50. letech zařadili mezi kritiky, jmenujme S. E. Finera, A. Wildavskyho, C. T. Leyse, D. V. Smileze. Z těch, kteří se k této kritice později připojili, stojí za zmínku alespoň D. W. Rae. Opozice vůči této referenční technice srovnání byla záhy mezi politiky natolik silná, že se užívání referenčních příkladů poměrně rychle z komparací vytratilo.

3.1. Výběr zemí ke studiu

Pod vlivem behaviorismu 60. let převážily v komparativní analýze studie kvantitativní. Hlavní zájem proto směřoval k získání nových statistických dat, přičemž základní jednotkou studia zůstal politický systém-národní stát (tedy ten typ státu, který se historicky vyvinul v západní Evropě). O tom, jak výrazný byl, a v mnoha ohledech stále je, vliv behaviorismu na komparativní politologii svědčí například studie P. Calverta. Ten

jako jedno z prvořadých a nezbytných kritérií výběru států pro komparaci uvádí jejich velikost, tedy rozlohu a počet obyvatel. Podle jeho názoru lze úspěšně srovnávat především ty země, které se co do územního rozsahu a počtu obyvatel sobě navzájem výrazně přibližují. Tyto obecné předpoklady pak požaduje doplnit o co nejširší škálu dalších ukazatelů, z nichž mezi ty relevantní klade úroveň rozvoje dané společnosti respektive společností (avšak aniž by uváděl kritéria, kterými by se dala tato úroveň měřit; stejně tak nevysvětluje, co termín „rozvoj“ v jeho koncepci představuje), jejich mezinárodní postavení (přednostně vázané na účast v různých typech mezinárodních a nadnárodních organizacích), geografickou polohu, historickou tradici, obdobnou ekonomickou a sociální strukturu. Všechny tyto ukazatele jsou podle něj dostatečnými kritérii pro komparaci například takových politických systémů, jako jsou Velká Británie a Francie.

Na druhé straně však připouští, že ani tato kritéria nemusí být vždy dostatečná, že mohou působit problémy pokud je jich užito jako jediných závazných zdrojů informací o studovaných systémech. Jako „odstrašující“ příklad uvádí nevhodnost pokoušet se o srovnání Francie a Thajska, či Irské republiky a Srí Lanky, a to i přesto, že každá z těchto dvojic poskytuje uspokojivé adekvátní hodnoty ve všech výše proklamovaných ukazatelích. Lze tedy z jeho úvahy odvodit, že, aniž by výslovně zmiňoval vhodnost dalšího jemnějšího vymezení jednotlivých kritérií pro komparaci na základě zjištění jejich specifické (regionální, geopolitické, kulturně historické a pod.) důležitosti pro určitý typ srovnání, je i toto kritérium zastoupeno v jeho úvaze zastoupeno, a sám Calvert s ním počítá jako s relevantním. Otázkou však zůstává, zda tato „jemnější“ kritéria komparace v jeho definičním pojetí přinášejí nové poznatky, zda jejich využití by bylo schopno skutečně obohatit již známá fakta o studovaných politických systémech. V tomto ohledu je nesporně na místě značný pesimismus. Calvert svou úvahou o komparativní metodě neposunuje poznání dále; jeho komparativní metoda nenabízí ani jinou interpretaci známých dat, ani neumožňuje shromáždit nová fakta o „notoricky“ známých systémech. Je jen souhrnem stávajících poznatků.

Podle Stanyera je hlavním cílem každé komparace snaha dosáhnout stejné úrovně znalosti a porozumění příkladům, které jsou zvoleny jako předmět komparace; v kontextu politologického studia jde tedy podle jeho slov o zjištění „váhy“ systémů, které jsou srovnávány. Podstatná jsou proto podle něj jak kritéria, která jsou ke srovnání zvolena (ta jsou prostředkem pomáhajícím zjistit a prověřit odlišnost či podobnost zvolených příkladů),

tak ta, která slouží k výběru zemí pro komparaci. Vlastní komparaci tak musí předcházet stanovení cíle komparace, s níž úzce souvisí volba příkladů, u nichž lze předpokládat, že budou mít pro daný cíl vypovídací hodnotu. K těmto nezbytným údajům se lze dobrat opět pouze na základě znalostí získaných předchozím výzkumem respektive předchozími komparacemi. Jedině tak je možné stanovit adekvátní kritéria výběru a vyloučit všechny potenciální nesrovnalosti v závěrech. Stanyerovými slovy: jde tedy o to, do jaké míry jsou zvolené příklady reprezentativní pro daný cíl komparace. Konkrétně, navážeme-li na Calvertovu pochybnost o možnosti srovnání Srí Lanky a Irské republiky, mohli bychom s tímto tvrzením i souhlasit, pokud by cílem komparace těchto dvou politických systémů byla například otázka přednostně související s geopolitickým postavením obou zemí. Pokud by cíl komparace byl stanoven jinak, nelze vyloučit, že by se negativní stanovisko nemohlo změnit v pozitivní.

Pokud bychom chtěli alespoň rámcově určit ten nejčastější „specifický problém“, který stojí v centru pozornosti komparatistů v současnosti, bylo by možné se nejspíš shodnout na tom, že se jedná o studium funkce a postavení jednotlivých oddělených mocí ve státě, tedy exekutivy a jejich prvků a legislativy a jejího vnitřního členění. Moc soudní již nepatří k v politologii preferovaným oblastem, i když samozřejmě je do analýz zahrnuta jakožto nedílná součást rozboru fungování systému jako celku. Je ponechána více v rukou odborníků-právníků, jejichž poznatky jsou přejímány a využívány. Vlastní politologické komparace se více orientují vedle studia exekutivy a legislativy na „doplňkové“ elementy, jako politické strany a studium jejich vztahů v rámci stranických systémů, na volební systémy a studium vztahů mezi stranickým a volebním systémem.

Nemalou část komparativní produkce tvoří samozřejmě rovněž studie o typech režimů, a to jak demokratických (odlišnosti a zákonitosti fungování parlamentních a prezidentských režimů), tak nedemokratických (vojenské diktatury, totalitní, autoritářské režimy apod.). Jedno však mají všechny tyto komparace společné: lze u nich sice stále ještě odlišit oborový přístup, tedy zázemí, z něhož autor vychází, ale stále výrazněji se prosazuje vědomí nezbytnosti spíše mezioborového přístupu. Klokočka například zdůrazňuje v úvodu ke své práci o ústavních systémech evropských států, že: *„Z povahy ústavy vyplývá, že pouhá formálně-právní komparace může svou jednostranností zkreslit představy o ústavních systémech. Proto nemůže při srovnání ústav jít pouze o formální právo (ústavní právo zachycené v právních normách). V důsledku toho jde ústavně právní komparatistika*

ruku v ruce se srovnávací vědou o vládních systémech (Vergleichende Regierungslehre, Comparative Government, Systemes politique comparés)..... Z povahy ústavní komparatistiky vyplývají i určité metodologické konsekvence. Ústavní systémy nemohou být analyzovány pouze metodami juristickými, ale je třeba vycházet ze všech metod (historických, sociologických, filosofických, politologických i juristických), jež ve svém souhrnu umožňují teprve poznání významu a skutečné funkce jednotlivých složek ústavního systému. Vůdčí zásadou je tu princip funkcionality, který lze účinně prosadit jen při zkoumání dynamiky vzájemných vztahů mezi jednotlivými elementy tvořícími systém.“ A totéž platí i pro politologické studie: bez rozsáhlých mezioborových znalostí jsou politologické komparace odkázány k nepotřebě, neboť ztrácejí svůj základní smysl, a to poskytnout odpovědi na otázky spojené s takovými problémy, jako je transformace respektive zákonitosti vývoje a proměny politických systémů, neumožňují vytvářet typologie, odlišit specifické a zvláštní rysy studovaných politických systémů. Stávají se jediným - banálním popisem vybraného souboru zemí, který v tom lepším případě shrnuje poznatky získané předchozím výzkumem, aniž by si kladl za cíl cokoli jiného.

To, co zatím bylo řečeno o kritériích uplatňovaných v komparativní politologii nás přibližuje k vymezení základních typů komparací, s nimiž se v této politologické subdisciplíně nejčastěji setkáváme. Vedle již zmíněné komparace politických systémů jako celků patří k těm nejčastějším analýzám komparace vybraných prvků jednotlivých typů politických systémů. Ten první, kterému se budeme přednostně věnovat, je značně komplikovaný a jeho výsledky jsou snad nejvíce sporné. Jedním z důvodů je, že jen málokterá z těchto komparativních obsáhlých analýz přináší nějaké nosné nové poznatky.

Mnohem vděčnější, i když pochopitelně nikoli bezproblémové, jsou studie věnované prvkům politických systémů. Zde jsou problémy spojeny s vymezením daných prvků v rámci odlišných politických systémů. Duverger ve svém díle *Méthodes des sciences sociales* (1964) zdůrazňoval, že je nezbytné a nutné srovnávat pouze analogické struktury téže kategorie, pro něž je určujícím kritériem výběru jejich funkce ve společnosti. Jak jsou však tato kritéria vymežitelná? Nejstručněji lze odpovědět, že vždy záleží na teorii, která tvoří pro autora komparace hlavní ideové zázemí. Současné komparativní studie nejvíce ovlivnily tři teoretické přístupy: systémová analýza, funkcionalismus a behavioralismus. Ve vzájemné provázanosti umožňují srovnávat nejen systémy patřící ke stejnému typu (demokratické systémy, totalitní systémy), ale dávají prostor i analýzám překračujícím hranice jednoho typu

(tradiční a moderní politické systémy). Odlišné politické systémy lze tak srovnávat na podkladě analýzy funkcí jednotlivých prvků v těchto systémech (čímž se funkcionalismus výrazně odlišuje od institucionalismu, který je více formální). Vzhledem k důležitosti teoretického zázemí pro komparativní analýzu je vhodné se alespoň ve stručnosti u těchto teorií zastavit a poukázat na to, v jakém ohledu rozšířily prostor pro využití komparativní metody v politologii.

3.1.1. Systémová analýza

V politologii je systémová analýza koncepcí, která byla propracována Davidem Eastonem na počátku 50. let.⁷ Základem je vytvoření logického modelu s použitím abstraktních pojmů, jehož základním smyslem chování je seberegulace. Politický systém je vymezen nejen dovnitř společenského systému (tedy v rámci státem vymezeného celku), ale rovněž vůči okolí, tedy jiným politickým systémům-státům. Okolí je zdrojem vstupů-informací nutných pro zachování životaschopnosti politického systému; do okolí jsou pak směřovány výstupy ze systému, tedy informace o jeho reakcích. Obecně teoretickým předpokladem systémové analýzy je, že výstupy ovlivňují zpětně zdroje vstupů a podílejí se tak na vytváření a prosazování změn v systému samotném. Tento proces zpětně ovlivňuje výstupy a v důsledku toho může mít vliv i na okolí systému. Daný mechanismus má formu seberegulace a v určitém ohledu „nekonečný“.

Stanyer uvádí, že ze systémové analýzy je pro komparativní studium vlád nejzajímavější tzv. „negativní zpětná vazba“. Jedná se o situaci, v níž nesrovnalosti v okolí systému (politického systému) jsou úspěšně vstřebány systémem jako celkem, případně je systém schopen se vrátit do původního stavu, tedy reprodukovat situaci, v níž se nacházel před tím, než se jeho okolí změnilo. Systém však nutně nemusí zachovat stav před změnou, ale prakticky osciluje kolem jistého středového bodu, těžiště. Přesto Stanyer vyzdvihuje Eastonovu koncepci, neboť podle jeho názoru umožňuje chápat stát jako systém, který je schopen adaptace na měnící se podmínky své existence, aniž by se nutně sám musel od základu změnit.

⁷ Systémová analýza není výlučně politologickou teorií, je interdisciplinární a lze se s ní setkat prakticky od 40. let jako s obecnou teorií systémů ve všech vědních oblastech. Na tomto místě není nutné se samotné teorii věnovat podrobněji. Pro zájemce lze odkázat na podrobnější rozbor teorie publikované v práci F. Charvát, *Systémové pojetí v soudobé politické vědě*. (Praha 1969).

3.1.2. *Strukturní funkcionalismus*

Obecná kritika Eastonovy systémové analýzy pocházela krátce po svém zveřejnění nejčastěji z pera autorů, kteří se orientovali přednostně na využití strukturně-funkční analýzy politických systémů.⁸ Jeden z nejlepších příkladů tohoto metodologického přístupu lze nalézt v práci *The Politics of the Developing Areas*. Gabriel Almond ve svém úvodu věnovaném obecně teoretickému vymezení funkcionálního přístupu ke komparativní politologii vyšel z přesvědčení, že „tradiční“ přístupy ke komparaci v kontextu současného poznání a rozšíření informační základny o nové státy a politické systémy ztratily svou kompetenci. Podle jeho názoru jich v žádném ohledu nelze použít pro studium a poznání rozvojových oblastí, ba dokonce se nehodí ani pro studium západoevropské politiky (!). Za zvláště vhodnou náhradu těchto „klasických“, přednostně institucionálních přístupů ke studiu politiky pokládá výzkumy užívající sociologické a antropologické teorie a poznatky. Stejně tak navrhuje nahradit v politologii respektive komparativním výzkumu tradiční konvenční slovník novými, adekvátnějšími pojmy lépe vyjadřujícími novou koncepci: stát nahrazuje jednoznačně pojmem *politický systém*, moc pojmem *funkce*, úřad *rolemi*, instituci *strukturou*, veřejné mínění *politickou kulturou a výchovu k občanství politickou socializací*. Funkcionální přístup vyvolal velmi silnou pozitivní reakci. Almond (nikoli sám) v následujících letech publikoval mnoho prací, v nichž se vracel k výhodě podobného studia a apeloval na politology, aby jeho přístup aplikovali.

Přesto na sklonku 60. let i funkcionalismus ustoupil poněkud do pozadí. Začal být pokládán za příliš konzervativní a odmítán pro silný prvek pozitivismus, ale stejně tak se jim jevílo problematické jisté zahledění se funkcionalistů do etnodeterminismu. Dnes je to již metoda funkcionálního přístupu ke komparativní analýze překonaná. Jako důsledek se projevila se výraznější citlivost autorů a snaha zabránit přenášení závěrů odvozených při studiu jednoho politického systému na jiný. Posilovalo se vědomí a potřeba zachytit pomocí komparativní analýzy odlišné „chování“ prvků v rámci konkrétních systémů a snaha zmapovat procesy probíhající v různých typech kultur a společností.

3.1.3. *Behavioralismus*

Současně s tím, jak se do zorného pole zájmu politologů dostávalo stále více a více zemí, narůstal od 50. let i počet studií, v nichž jednotlivé země sloužily jako laboratoř pro

⁸ Ty nejprůběžnější kritiky nalezneme v pracích M. Evanse, C. Cambela, P. Leslieho, A. W. Penna.

srovnávací výzkumy. Snaha zjistit a prověřit chování jednotlivých systémů v závislosti na různých vlivech vedla k tomu, že se velká část hlavně amerických politologů orientovala na shromažďování rozsáhlých souborů dat poskytující informace o velkém počtu zemí, které až do té doby byly ponechány prakticky zcela mimo oblast zájmu politologů. Typické pro behavioralisty však bylo, že jejich zájem o nové poznatky byl motivován potřebou rozšířit stávající informační databázi; politické systémy jako celky prakticky nebyly skutečným a hlavním cílem studia, byly pouze jakýmsi prostředníkem k získání dostatečného množství dat týkajících se daného zkoumaného problému, výzkumného úkolu.

Behavioralismus bez ohledu na to, že patří k výrazně kritizovaným teoriím, zůstal dodnes jedním z nevlivnějších přístupů v komparativní politologii. Pokud ovšem budeme uvažovat v rovině čísel, nikoli teoretické hodnoty poznatků, které přináší. Zcela zjevně to dokazují statistiky. Zatímco Sigelman a Gadbois uvádějí, že z celkového počtu publikovaných prací bylo celkem 33 % studií behavioralistických týkajících se politického procesu (z nich opět celkem 10 % se týkalo studia politických stran) a pouze 7,5 % studií o tzv. public policy, o sedm let později na základě britských publikací a rozboru tří politologických časopisů (Journal of Political Science, Political Studies, European Journal of Political Research) uvádí Page mnohem vyváženější poměry. Z knižní produkce bylo celkem 31 % titulů věnováno institucionální analýze, 32 % problematice politického chování a plných 30 % public policy. V časopisech byl poměr následující: 25 % institucionální analýza, 29 % public policy, 46 % behaviorismus (!).~

3.2. Komparace politických systémů jako celků

Komparativní analýza politických systémů jako celků zahrnuje v současné době tři základní typy studií:

- 1) tzv. globální analýzu, do níž je zahrnut co největší počet zemí;
- 2) systematickou analýzu omezeného počtu zemí-politických systémů;
- 3) vnitrosystémovou analýzu vybraného případu, který využívá komparativní zázemí pro zjištění analogií či odlišností daného případu od jiných stejné kategorie.

Poslední dva typy lze označit za svého druhu „tradiční“ typy, jejich počátky jsou spojovány již se jménem Aristotela či Hérodota. Do této řady klasických studií s komparativním zázemím lze připojit i Tocquevillovu práci, která, byť přednostně spojována s jedním konkrétním - v dnešní terminologii - politickým systémem, tedy americkým, byla a

dodnes je současně pokládána i za jednu ze zásadních prací poskytují rozbor jedné z cest vedoucí k demokratizaci moderní společnosti.

3.2.1. Globální analýzy

Globální analýzy pracují přednostně s množstvím statistických údajů a dat, jejichž získání umožnil v té míře, jak jsou dnes užívány, až behaviorismus 60. let. Nikoli nepodstatnou roli při sestavování datové základny pro tento typ komparací hraje i stále výrazněji uplatňovaná moderní technologie, jakou je počítačové zpracování dat. Vzhledem k celkovému charakteru těchto studií se však nevyskytují velmi často. Jako příklad lze zmínit Blondelovu publikaci *Comparative Government* z roku 1990, v níž se autor pokusil v co největší míře zahrnout do svého rozboru všechny prvky, které jsou v kontextu současných znalostí pokládány v politologii za důležité pro fungování politického systému. Vedle „tradičních“ prvků rozboru - struktury vlád, politických stran a stranických systémů, volebních systémů, nevynechal ani takové ukazatele, jakými je charakter a vliv byrokracie na fungování politické sféry, působnost armády, problematika komunikačních vazeb mezi rovinou moci a společností (role právních vazeb - referenda, masmédií). Zmiňuje rovněž postavení a vliv zájmových skupin, vztah sociální struktury a politizace společnosti, problematiku vnitřního správního uspořádání státních celků. Všechny tyto údaje se pak pokusil utřídít do pěti specifických typů režimů, a to na pozadí typologického rozdělení všech existujících politických systémů současnosti.

Již tento jen rámcový nástin základní struktury Blondelovy práce ukazuje, o jak ambiciózní studie se v případě globálních komparativních analýz jedná. Svým charakterem práce nesporně odpovídá základním požadavkům, které by měly být uplatněny vůči podobným studiím, problematickým momentem analýzy však zůstává, do jaké míry došlo k naplnění původního záměru komparace. Jen stěží lze předpokládat a očekávat, že jediný autor bude schopen shromáždit vlastními silami data, o nichž se lze domnívat, že jsou pro daný typ komparace důležitá a nezbytná. Pokud studie nechce zůstat u vytvoření „prostého“ souboru statistických dat a autor si stanoví za cíl vytvoření typologie politických systémů - jako to udělal Blodel -, pak se musí spolehnout přednostně na druhotné zpracování dat získaných předchozími výzkumy. A v tom lze spatřovat jeden z problémů globálních komparativních analýz v politologii: dostupná data jsou většinou získávána s poněkud odlišným záměrem, tedy ne vždy se kryje cíl, s nímž autor „primárního sběru dat“

přístupuje k objektu svého zájmu, s cílem autora globální komparace, který data využívá. Při posunu může dojít poměrně snadno ke zkreslení tím, že jsou data zařazena do jiného kontextu, aniž by jejich vypovídací hodnota byla dané situaci přizpůsobena. Mnozí odpůrci globálních analýz si proto kladou otázku, do jaké míry jsou kvantitativní data, která jsou nejčastější náplní těchto studií, vůbec vhodná respektive dostatečná pro komparativní analýzu. Nemałym problémem může být navíc i skutečnost, že ne pro všechny systémy jsou relevantní data dostupná.

Dalším problémem globálních komparací je fakt, že výběr potřebných dat je vždy predeterminován cílem komparace. Musí-li se politolog spokojit s druhotným užitím dat, vyplývá z toho současně, že je velmi výrazně závislý na tom, z jakého zorného úhlu a s jakým cílem byly systémy, které chce do své komparace zařadit, do té doby studovány. Jinými slovy, omezení se projevuje i v tom, že si v globálních komparativních analýzách politologové jen málokdy mohou klást jiné otázky, než jaké stály u počátku prvotního sběru dat. Proto kritikové globálních analýz zdůrazňují, že je vždy nezbytné přihlížet k tomu, za jakým účelem a jakými cestami byla data, jichž je druhotně použito, získána.

U globálních analýz „blondelovského“ typu je cílem komparace vytvoření typologie politických systémů. Tyto jsou však vymezeny jako výrazně logické kategorie, které jsou pouze naplňovány daty, nikoli korigovány. Data pak jsou přednostně užívány jako ilustrativní, nejsou zdrojem korekce, pouze potvrzují původní, na nich prakticky nezávisle určené kategorie. V lepším případě je taková globální analýza souhrnem stávajících poznatků, jakousi encyklopedií komparativní politologie. Odborný přínos těchto typů analýz bohužel dodnes není úměrný intelektuální náročnosti, složitosti a komplikovanosti podobné komparace.

3.2.2. Analýzy omezeného počtu politických systémů

Přes jistý nárůst počtu prací globálního charakteru způsobený do značné míry možnostmi využít moderní techniku však je dodnes tou nejběžnější a nejčastěji užívanou metodou v komparativní politologii postup, jehož cílem je srovnání vybraného vzorku politických systémů s důrazem na vybraný specifický problém. Tyto analýzy jsou označovány rovněž jako focus comparisons. Zatímco do globálních analýz se česká politologie zatím nezapojila (a lze odůvodněně předpokládat, že se tak ani brzy nestane), původní české komparace politických systémů zemí patřících do jedné typologické

kategorie již existují. Jsou jimi dvě práce Vladimíra Klokočky, z nichž ta novější (z roku 1996) srovnávající ústavní systémy evropských zemí se již nejen svým charakterem a strukturou, ale i snahou po začlenění relevantních dat, výrazně přibližuje v západoevropské produkci běžnému typu analýz.

Ve srovnání s globálními analýzami je těchto studií podstatně více, avšak nerovnájí se co do počtu množství tzv. case studies, tedy podrobných rozborů konkrétních politických systémů. Oproti posledně jmenovaným jsou složitější a komplikovanější, vyžadují větší znalosti reálií značného počtu zemí a větší míru zobecnění. Sigelman a Gadbois uvádějí, že tyto analýzy tvořily pouhých 12 % z celkového počtu článků, který podrobili rozboru. Od globálních analýz se tedy liší především tím, že jsou věnovány jednomu typu politického systému, případně se jedná o práce, která se snaží poukázat na existenci možných subtypů resp. srovnání dvou odlišných typů politických systémů. K prvnímu případu lze zařadit rozbor tzv. západoevropských systémů (co do počtu studií jsou stále nejčastější), které jsou ztotožňovány s klasickým (v moderním kontextu) typem demokratického politického systému, dále rozbor věnované totalitním systémům a analýzy, které jsou zaměřeny na jemnější rozlišení v rámci těchto kategorií (autoritářské a totalitní režimy; dostředivá, odstředivá demokracie).

V počátcích formulování zásad tohoto typu komparací, tedy v 50. a 60. letech, sehrála svou úlohu i diskuse o počtu zemí, které by měly být do podobné analýzy zahrnuty. Většina politologů preferovala paralelní rozbor více než dvou zemí, aby výsledky komparace mohly sloužit jako zdroj poznání zákonitostí a specifík daného studovaného typu politického systému.

Co se výběru případů týká, převažuje volba regionální, tedy výběr zemí z jednoho regionu (nejnověji je tento typ studia označován rovněž jako *area studies*). Běžným a nejčastějším typem těchto studií jsou studie týkající se evropských, resp. západoevropských zemí, v menší míře pak zemí Latinské Ameriky. Srovnání tzv. přes hranice regionů - tedy srovnání politických systémů zemí vybraných z různých regionů jako určitých modelových příkladů - nepatří doposud k typickým, avšak i zde zvláště od 70. let dochází k nárůstu jejich počtu. Jednou z metodologických zdůvodnění je hledání typologických podobností na základě historického vývoje (vazba metropole a kolonií) či současné problémy a peripetie, jimiž konkrétní systémy v jednotlivých regionech procházejí (viz problematika transformačních procesů v zemích Latinské Ameriky, Španělsku a zemích bývalého

sovětského bloku v Evropě). Zvláště studie věnované transformaci politických systémů střední a východní Evropy v současnosti v kontextu snahy najít typologické podobnosti transformačních procesů v mimoevropských regionech patří k nejnovějším a v mnohém ohledu nejperspektivnějším, ale současně jsou kritizovány jako neopodstatněné vzhledem k odlišnému historickému a kulturnímu kontextu; v této souvislosti si lze položit otázku, do jaké míry jsou mechanismy ovlivňující fungování politické sféry obecné a v jaké míře jsou ovlivněny právě historickým a kulturním kontextem.

Mezi specifické typy komparativních analýz omezeného počtu vybraných systémů jsou rovněž zařazovány ty studie, které pokrývají jeden typ politického systému. Jedná se například o rozsáhlé studie věnované vývoji nedemokratických systémů počínaje fašistickými systémy 30. let, později se do stejné kategorie dostaly studie o komunismu (zahrnující i problematiku postavení komunistů a jiných antisystémových stran v západoevropských systémech od období studené války); od 50. let se mezi ně postupně začlenily i studie o konci ideologie, Ingelhartovy práce o postmaterialismu či vlna neokorporatismu. I v těchto případech sloužily jako zdroj inspirace jednotlivé země: viz Kirchheimerův zájem o opozici a vznik tzv. catch-all parties v souvislosti s Německem; Francie a Německo se staly zdrojem inspirace Ingelhartovy práce, Latinská Amerika a Portugalsko pak stálo u počátku rozsáhlých studií o neokorporatismu, které našly svého „vrcholu“ na případě Rakouska a především Skandinávie (neopomněly ani Německo). Pro většinu těchto studií platí, že se jejich autoři spokojili s dosti obecnými generalizacemi, že se příliš nevěnovali problematice dopadu daných fenoménů na vývoj specifických faktorů sledovaných zemí. Kritika podobného postupu se záhy objevila. Jejím předním představitelem se stal Stein Rokkan. Jeho výrok, že data by se měla interpretovat v kontextu, ve kterém byla nashromážděna, patří dodnes k těm zásadám, na něž by se nemělo zvláště při aplikaci komparativní metody zapomínat.

3.2.3. *Vnitrosystémové analýzy*

Jakýmsi krajním, mezním případem komparativní analýzy je vnitrosystémový rozbor konkrétního politického systému, při němž komparatistika slouží jako svého druhu odrazový můstek, jako nutné teoretické pozadí. Co počtu jednotlivých typů komparací týká, patří právě tyto studie k nejčastějším. Například statistický přehled, ve kterém byly podrobeny rozboru články v časopisech *Comparative Politics* a *Comparative Political*

Studies v období 1968-1981 dokládá, že celkem 62 % z nich bylo věnováno nikoli komparativním studiím, ale rozboru jednotlivých zemí. Takové analýzy vlastně plně nezapadají do komparací, mnohdy proto nejsou politology ani za komparativní analýzy pokládány. Mohou však sloužit pro ověření obecně metodologických poznatků získaných předchozími komparacemi na novém vzorku, který splňuje základní teoretické požadavky na člena dané typologické kategorie. Stejně tak může podobná úzce zaměřená analýza usnadnit jemnější vnitřní členění konkrétního typu systému (jako příklad může sloužit vydělení konsociační demokracie od anglo-amerického a kontinentálně-evropského typu demokratického politického systému v polovině 60. let).

Podle kritiků, kteří přistupují dosti odmítavě k názoru, že by bylo možné v obecné rovině spojovat tento typ studií s komparativní analýzou, lze označit za skutečně komparativní jen ty *case study*, které využívají a aplikují koncepce, jež byly vypracovány na jiných příkladech (nebo - v případě priorit kladených do roviny historického rozboru - ve vztahu k odlišným poměrům v dané zemi v jiných historických podmínkách). Stejně tak je lze pokládat za komparativní, pokud testují obecnou teorii či hypotézu, či pokud se snaží zobecnit teorii nebo hypotézu vypracovanou na jiném souboru příkladů.

4. Modely v komparativní analýze

Je-li základním smyslem a cílem komparativní analýzy vytvoření typologie politických systémů respektive typologické utřídění některých prvků politických systémů, pak nelze opominout skutečnost, že odrazový můstek těchto úvah tvořily a dodnes tvoří tzv. modely. Jsou to snad nejčastěji frekventované pojmy, s nimiž se lze v komparativní analýze setkat. Co se jejich obecného užití týká, měl by každý vypracovaný model přednostně sloužit jako test existujících teorií, neboť všechny teorie jsou postaveny na tom, že obsahují v určité úrovni obecně aplikovatelná tvrzení. Modelová analýza v komparativní politologii však má mnohé problémy.

V politologii je vytváření modelů prakticky tou nejstarší technikou, která stála u počátků výrazného rozvoje poválečné politologie. Před 50. lety bylo srovnávací studium v politologii zaměřeno přednostně na instituce. Bylo vysoce normativní a sotva lze z dnešního pohledu říci, že se jednalo o komparace. Většina odborníků se soustředila přednostně na studium jedné - často vlastní - země. Pokud se objevovaly jiné země, pak byly vhodně ukryty a prakticky nikdy nebyly používány jako paralela či komparativní příklady.

Samozřejmě ty nejlépe známé příklady byly příklady velkých zemí a jejich politická, resp. historická zkušenost.

Modelovými se staly přednostně ty politické systémy, které byly (a dodnes jsou) pokládány politology po dlouhou dobu za typické představitele specifického typu politického systému. K postupnému přibližování obecných názorů na charakter a podmínky fungování moderních demokracií ke konkrétnímu politickému uspořádání docházelo prostřednictvím hlubšího studia omezeného počtu, a to ve skutečnosti prakticky pouze dvou (!), konkrétních příkladů: Velké Británie a Spojených států amerických. Každý z nich byl užít jako model a jako takový sloužil jako vzor sám sobě i jako měřítko pro jiné. Společně pak, jakožto klasické moderní demokracie, byly zahrnuty pod jeden typ demokratického politického systému, tzv. anglo-americký typ, pokud použijeme typologické označení G. Almonda (1956). Spojené státy a Velká Británie tak „zavedly“ do komparativní politologie logiku, která je dodnes převažující: jsou vzorem demokratického politického uspořádání, jímž jsou všechny ostatní tzv. demokracie poměřovány. Zastavme se proto u těchto dvou modelů poněkud podrobněji.

4.1. Britský model

Britský model se dostal do svého zenitu v polovině 40. let. Nemalou zásluhu na tom má skutečnost, že posilující se zájem specialistů tíhnoucích ke studiu fungování mocenské sféry o instituce se v průběhu 30. let musel vyrovnat s malou nepříjemností: ve většině západoevropských zemí se právě instituce dostaly do výrazné krize. Představa o jejich schopnosti posílit a uchovat demokracii ve společnosti byla otřesena historickými událostmi. Jedinou výjimkou se stala Velká Británie. Její instituce fungovaly a byly schopné přežít bez výraznějších krizí válečné komplikace. Po válce tak bylo její postavení nejen ve světě reálném, ale i v rodícím se pomyslném světě nové vědní disciplíny - politologie, téměř neotřesitelné. Bylo možné ji nejen studovat jako fungující model, ale vykazovala i výrazné znaky stability. Uspořádání, které mohlo - a bylo - pokládáno za ideální, také jako každý ideál přitahovalo. Britský systém se tak z mnoha snadno v daném historickém kontextu pochopitelných a teoreticky i prakticky zdůvodnitelných příčin stal vzorem úspěchu, vzorem životaschopným a mnohoslibným.

Kritické hlasy odkazující již tehdy k těm ne tak bezproblémovým aspektům tohoto rádobu ideálního modelu však nedolehly k uším těch, kteří nahlíželi britský vzor zvnějšku,

prizmatem válečného úspěchu i poválečného rychlého rozvoje. Prestiž britského vzoru posilovalo po dlouhou dobu i srovnání s jinými evropskými zeměmi. Fungující systém nabízel kombinaci volebního a stranického systému funkční jednobarevné kabinetu. Kontinentální příklady tihly mnohem více než k budování funkčních vlád k posilování principu co nejadekvátnějšího zastoupení. A jeho přijetí následně výrazně komplikovalo vytvoření funkční vlády. Koaliční seskupení byla v mnoha případech neúčinná, posilovala konflikty mezi jednotlivými politickými subjekty. Za těchto podmínek se i postavení a role politických stran brzy staly předmětem výrazné kritiky. Termíny jako *Parteienstaat*, *Partiticrazia*, *Particratie* či *République des Camarades* se staly nedílnou součástí nejen běžného slovníku, ale vstoupily i do odborné terminologie. Ve srovnání s britským parlamentarismem vypadal evropský jako dědičně nestabilní, nefunkční. A výsledek tohoto srovnání?

V odborné literatuře začaly postupně nabývat na četnosti studie o nevýhodách proporčního volebního systému směřující k požadavku zavést britský osvědčený jednomandátový většinový systém, stejně jako požadavek po posílení funkce výkonné moci jakožto vhodného prostředku pro vyvažování působnosti obecně těžko kontrolovaných a nedisciplinovaných členů parlamentu. Nesporným praktickým vrcholem podobných úvah, námitek a pochybností o hodnotách „kontinentálního modelu“ politického systému se stala ústava francouzské V. republiky. Za obdobný „důsledkem modelové přitažlivosti Británie“ bývá rovněž označováno opatření, ke kterému přistoupila SRN.

Britský model zakončil svou vítěznou cestu na vrchol komparativní politologie koncem 40. let. Ukázalo se nade vši pochybnost, co bylo evidentní i v předchozích letech, ale jen málokterí to byli ochotni připustit: že britský vzor v sobě skrývá výraznou slabost parlamentu, že představa o ministerské odpovědnosti je zcela neadekvátní skutečným pravomocím členů kabinetu. V neposlední řadě se ukázala jako iluzorní i představa o postavení administrativy jakožto výrazného nositele demokratičnosti britského systému. Realita prokázala, že se jedná o prvek, který se ve skutečnosti prakticky zcela vymyká demokratické kontrole a má svůj vlastní život. Stejně tak představa o mírumilovném soužití dvou vedoucích politických stran projevující se na první pohled bezproblémovým střídáním u moci ztratila svůj punc. Byla pouhou fikcí nezakládající se na pravdě. Termín *adversary politics* se stal synonymem skutečného stavu boje mezi oběma stranami. Ideologizace uvnitř stran se projevila i existencí militantních křídel. A možnosti nových politických strany

snazících se vstoupit do reálné politiky? Tvrdá, nesmlouvavá obhajoba stávajícího volebního systému jim nedala prakticky žádnou výraznější šanci. Britští politologové se tak brzy stali předními kritiky svého vlastního systému, systému, který ještě dodnes u jiných (a to nejen praktických politiků) budí obdiv, neboť zaměřují specifické za podstatné.

Přijmeme-li Daalderovo hodnocení významu britského modelu demokracie pro politologické komparativní rozbor i reálnou politiku, pak je nutné zdůraznit, že se většina těch, kteří se zhlédli v britském modelu ve skutečnosti nechala strhnout obdivem k funkčnosti tradice, nikoli znalostmi o reálném systému a jeho vnitřních problémech. Britský systém fungoval v určitém historickém okamžiku jinak - připusťme ohodnocení lépe - než jiné západoevropské odstrašující případy. Jednalo se však o reálný důsledek „politického vývoje a tradic, kterým se lze obdivovat, je však těžké je přenášet“. V žádném případě nešlo o výraz kvalitativní odlišnosti britských institucí, o to, že by v sobě skrývaly takové hodnoty, které by z nich činily obecně platné vzory.

Skutečností však zůstává, že kritika neadekvátního postoje k britskému modelu je hodnotícím soudem, který nemůže změnit nic na faktu, že se britský model na poválečné komparativní politologii výrazně podepsal. To mu již nikdo upřít nemůže a zůstane proto, i když v poněkud pozměněném kontextu, na jednom z předních míst.

4.2. Americký model

Britský politický systém se stal po druhé světové válce vzorem i pro mnohé úvahy o možných reformách amerického systému, zvláště v souvislosti s rolí administrativy a voláním po vytvoření modelu „odpovědné politické strany“ - American Political Science Association ještě roku 1950 prosazovala obdiv k britskému modelu. Navazovala tak pouze na starší obdiv, který srovnání amerického prezidentského modelu a britského systému kabinetní vlády vedlo autory jako Bagehota, Bryce či Laskiho k preferencím premiérského systému vlády. Záhy však její členové začali stále více sledovat výhody právě vlastního politického systému a jeho jednotlivých prvků. Jak se podařilo přesunout argumentaci? Jednou z účinných cest byl odvolání se na výhody amerického modelu v kontextu státního (tj. federálního) systému rozlohy kontinentu. V amerických úvahách postupně převážil důraz na model dohadování v politice (*bargaining politics*), model, který se uplatňoval jak mezi politickými stranami, tak i uvnitř velmi volné stranické struktury na různých úrovních (lokální, státní, federální). Takový systém měl navíc ve srovnání s britským výhodu, že byl

trvale otevřen novým skupinovým zájmům (jako symbol této otevřenosti a jejího vztahu k demokratičnosti konkrétní společnosti může sloužit i Dahlem zavedený termín *polyarchie*).

Nemalý význam pro posílení postavení amerického modelu v komparativní politologii měla posléze i skutečnost, že postupně od 40. let začalo do Spojených států přicházet mnoho mladých studentů z evropských zemí, kteří se posléze pokoušeli aplikovat nově získané poznatky z amerického politického systému ve svém domácím prostředí. Kromě metodologického přínosu tohoto komunikačního spojení USA-Evropa a vedle možnosti konfrontovat poznatky o charakteru a fungování systémů, které se až do té doby k sobě nedostaly, přinesla „studijní turistika“ do komparativní politologie ještě jeden, a to velmi podstatný rys. Rozšíření komunikace vyžadovalo jednotný komunikační prostředek; potřeba porozumět, možnost získat nové poznatky a zkušenosti, byla podmíněna znalostí jazyka. Nová poválečná generace politologů tak postupně stále ve větší míře přijímala angličtinu, a to nejen jako prostředek poznání amerického či britského modelu, ale záhy se angličtina stala i prostředkem sdělování informací a poznatků i o jiných politických systémech. Angličtina se tak postupně stala jazykem odborné veřejnosti.

Důsledek byl dvojnásobný: do obecného odborného povědomí politologů se stále více a více dostávaly právě díky téměř všeobecně akceptované komunikační hodnotě angličtiny poznatky o v kontextu předchozího komparativního studia „nových“ systémech, angličtina těmto systémům umožnila vstoupit na výsluní, které do konce 50. let okupovaly za demokratické systémy prakticky výlučně Velká Británie a Spojené státy. Realita těchto nových systémů, která byla z hlediska nových poznatků to nejdůležitější co přinášely, však musela být přizpůsobena jazykovým a tím do značné míry i obsahovým kontextům, které angličtina nabízela (a dodnes nabízí). Ze zcela pochopitelných příčin chyběl angličtině pojmový aparát pro prvky, které nebyly součástí vlastní anglicko-americké kulturní tradice. Mnozí politologové si tak kladli otázku, do jaké míry dochází či může docházet ke zkreslení popisované reality právě v souvislosti s jazykovou zakotveností angličtiny ve dvou specifických politických systémech. Daalder v této souvislosti hovoří o nutnosti „translated“ danou zemi „*into the terminology of political understanding developed from analyses of the British and/or American system*“. Dodnes přes všechny snahy platí, že početně největší část našich politologických znalostí tvoří studie týkající se přímo či zprostředkovaně amerického či britského politického systému. Pokud se studenti z těchto zemí rozhodli věnovat svou pozornost vnějšímu světu, padl jejich zrak nejčastěji na Kanadu, Austrálii a

země bývalého britského dominia jako Indie, Ghana či Nigérie (tou nejpobulárnějších „zámořských“ zemí pro UK byla vždy po USA Francie).

4.3. Modely tzv. nových zemí

Naproti tomu malé evropské země byly po dlouhou dobu jako vhodné případy pro komparativní politologii ignorovány. Jak uvádí Daalder: *„jejich rozvoj a fungování byly pokládány za irelevantní v kontextu evropské politiky. Pokud se jejich zkušenost s demokratickými vládami jevila ve srovnání s jinými evropskými zeměmi jako výraznější, pak se předpokládalo, že se jedná o průvodní jev specifických faktorů.“* Jinými slovy, to, co fungovalo lépe při více méně náhodném porovnání s fungováním systémů velkých západoevropských zemí, bylo pokládáno za specifické, nahodilé, odpovídající zvláštnostem daných systémů (viz příklad švýcarské exekutivy). Nebyl v tom v žádném případě spatřován důvod k tomu, aby se politologická obec více těmito odlišnostmi zabývala. V okamžiku, kdy však tyto malé politické systémy byly vzaty na milost, tedy rámcově od poloviny 60. let, došlo k téměř převratným změnám v do té době závazných paradigmatech komparativní politologie, a nejen jí.

Z formálního hlediska bývá za skutečný počátek porušení monopolu anglo-amerického systému v politologii pokládáno založení International Political Science Association (IPSA) roku 1949. Od počátku 50. let se tak postupně rozšiřoval nejen zájem, ale i škála informací o politických systémech, které stály až do té doby na samém okraji zájmu odborníků. Docházelo k jakési emancipaci nových (pro politologii) politických systémů; Daalder dokonce hovoří o „stejném právu“ všech zemí přispět k poznání a porozumění politice a vládnutí. Do obecnějšího povědomí se zásadní proměna pohledu na význam „neklasických“ politických systémů dostala pod označením „zanzibarský figl“. Jeho hlavním smyslem bylo zdůraznit formou protestu odlišnosti opomíjených systémů. Věta: „Ale na Zanzibaru je to jinak!“ se stala jakousi mnemotechnickou pomůckou a od okamžiku, kdy byla poprvé publikována s cílem objasnit zásadní myšlenkový posun v pohledu na komparativní analýzu, vešla do učebnic.⁹

Prvním výrazným důsledkem těchto změn byl nominalistický přístup k novým systémům projevující se honbou za všemi dostupnými novými daty o všech do té doby

⁹ Věta se objevila poprvé jako citát v práci R. Dahla (1966). *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale Univer. Press. Daalder v poznámce ke své citaci uvádí jako autora výroku James Felsera.

opomíjených zemích. Zásadní kritika, která na sebe nedala dlouho čekat, začala záhy volat po systematickosti, po koncepčním přístupu. Honba za novými daty vedle k zahlcení informacemi, které ve svém souhrnu byly prakticky nepoužitelné, neboť nebyly sbírány s cílem získat materiál pro odhalení do té doby skrytých zákonitostí vývoje moderních politických systémů, ale pouze ve snaze dohnat zanedbané. Nikoli nelogicky se tak stalo, že všeobjímající honba za novými informacemi přivedla pozornost politologů opět k systému Velké Británie a Spojených států. Je však pravdou, že stejně, jako nelze dvakrát vstoupit do téže řeky, ani návrat ke klasickým modelům moderního demokratického uspořádání neznamenal pouhé opakování předchozích poznatků. Větší pozornost byla nyní soustředěna na specifické rysy těchto systémů, na ty oblasti, které nebyly v centru předchozího studia, neboť nebyly pokládány za důležité a podstatné pro fungování demokracie a její kvalitu. Přesto dodnes platí, že se v odborných kruzích (ponecháme zcela stranou sféru praktické politiky) uchovala představa o „intelektuálním imperialismu“: odborníci ze zemí, které nepatří k anglo-americkému světu a západoevropské tradici, žádají dnes „pozitivní diskriminaci“, tedy jakési prvořadě, privilegované postavení při vymezování témat komparace. Tuto diskriminaci nepocítují v tak výrazné míře politologové evropské respektive západoevropské. Jedním z přijatelných vysvětlení může být skutečnost, že od přelomu 50. a 60. let došlo postupně v komparativní analýze k praktickému „posílení“ významu malých západoevropských systémů.

Do počátku 60. let však platilo, že malé evropské země byly obecně politology pokládány spíše za jakýsi folklór, příklady, které mohly - v tom lepším případě - pouze doplnit škálu závažných poznatků získaných studiem velkých evropských zemí (pozornost byla věnována přednostně francouzskému a německému politickému systému, jejich nedostatkům a odlišnostem od modelu fungující demokracie britské). Byly pokládány za irelevantní v komparativní politologii: pokud se jevíly jako úspěšnější ve vztahu ke zkušenostem velkých, pak to byl důsledek momentálních příznivých okolností, specifických faktorů velmi odlišné hodnoty (švýcarský model kolektivní exekutivy, malý vliv mezinárodních faktorů na něž se velké země nemohly „vymlouvat“ apod.). Irelevantnost malých zemí byla současně spojována i s jejich malým ekonomickým, vojenským významem.

Přesto bylo možné již v této době vysledovat latentní nesouhlas s převažujícím trendem. Situace nazrála do té míry, že článek Gabriela Almonda o typologii politických

systemů publikovaný v roce 1956, který zavedl do politologie termín anglo-americký a kontinentálně-evropský politický systém, byl přijat s výrazným ohlasem.

4.3.1. Nizozemí

Jednou z nejzásadnějších reakcí, která přispěla k otevření nového prostoru pro komparativní analýzu tím, že nabídla politologům novou typologii zobecňující zákonitosti fungování demokratického politického systému v podmínkách sociálně kulturní segmentace, byla teorie konsociační demokracie. Arend Lijphart, který toto označení použil pro typologické odlišení specifík nizozemského systému, se pokusil v následujících letech nejen o praktickou aplikaci zásad, o nichž se domníval, že jsou obecně platnými pravidly, jimiž se podobný typ politického systému řídí (na příkladu rozboru vztahů mezi politickými stranami v Jihoafrické republice), ale vypracoval i novou typologickou škálu politických systémů. Počátkem 80. let pak Lijphart použil své poznatky z komparativního studia demokratických systémů k tomu, aby se pokusil vytvořit obsáhlejší typologickou práci, která by již neupřednostňovala „deviantní“ typy rodících se demokratických systémů, ale blížila se svým charakterem více typologickému vymezení odlišností mezi funkčními demokratickými systémy. Pokusil se tak dát do souladu klasifikační kategorie demokracie konsociační a westminsterské v rámci obecněji určené typologie majoritní a konsensuální demokracie (jím vymezená konsociační demokracie se nachází blíže konsensuálnímu typu demokratického politického systému). To, co je podstatného na celém „případu“ je, že výsledky Lijphartova výzkumu „zanesly na mapu komparativní politiky novou zemi, jejímž prostřednictvím došlo ke změně paradigmatu, který až do té doby byl výhradně spojen se zkušenostmi několika velkých zemí“.

I když je s Lijphartovým jménem dodnes nová typologie demokratických systémů nejčastěji spojována (a jeho jméno je nejčastěji v tomto kontextu citováno, i když se v posledních letech výrazně specializuje na výzkum volební problematiky) jak stoupenci, tak četnými kritiky, bylo by neoprávněné budit dojem, že odhalení zákonitostí fungování demokratického politického systému v tzv. malých evropských zemích je pouze Lijphartovou zásluhou. Svůj výrazný podíl na diskusi vedoucí k upřesnění typologické odlišnosti této kategorie, která se v druhé polovině 60. let rozhořela, mají i Lehmann, Daalder, Lorwin a mnozí další.

4.3.2. Itálie

Dalším novým „vzorkem“ na mapě Evropy, který sehrál důležitou roli v omezování vlivu anglo-amerického modelu v politologii se stala Itálie. Její „objevitel“ Giovanni Sartori ji zanesl na mapu komparativní politologie jakožto reprezentanta modelu polarizovaného pluralismu rovněž v polovině 60. let. I když Sartori nebyl ve svém výzkumu průkopníkem (mohl navázat na poznatky a úvahy Schumpetera, Downse či Dahla, a stejně tak odkazuje i na práci F. Hermese či M. Duvergera), takže lze jeho analýzy pokládat rovněž za svého druhu vyústění předchozího vývoje myšlení, zůstává Itálie v politologii dodnes synonymem právě jeho jména. Díky tomuto rozboru a následné úspěšné snaze po rozpracování obsáhlé typologie stranických systémů, která vyústila ve formulování modelu základních typů stranických systémů dokumentovaných rozsáhlým faktografickým materiálem, se Sartori nejen zařadil mezi přední politology, ale jeho typologie se navíc stala „vynikajícím příkladem toho, jak důkladná znalost jiné země, než těch, které byly studovány pro svou blízkost k «anglo-americkému» modelu, může být přínosná pro zjemnění a rozpracování obecných modelů a typologií“.

4.3.3. Norsko

Tím snad nejvýraznějším příkladem však dodnes zůstává pro mnohé politology Norsko. A je-li Lijphart synonymem pro Nizozemí a Sartori pro Itálii, pak Norsko je v komparativním výzkumu neodmyslitelně spojeno se jménem Steina Rokkana. Rokkan se od počátku své odborné kariéry se přednostně věnoval problematice komparace většího množství konkrétních příkladů a po svých studijních zkušenostech z Anglie a Spojených států se začal výrazně orientovat na empirické výzkumy. Norsko vstoupilo do jeho výzkumů jako zdroj nových dat o volbách. I když na tomto výzkumu pracoval spolu se svými americkými kolegy, podařilo se mu za použití metodologie uplatňované při výzkumu tohoto fenoménu v USA nepotlačit norská specifika. Jedním z nejpodstatnějších byl význam tzv. štěpných linií (*cleavages*) v norském politickém systému. Problematika štěpení a jeho vlivu na formování a fungování politické sféry jej přivedla k otázce, jak jsou (a v minulosti byla) jednotlivá sociální štěpení politizována respektive zůstávají zcela mimo rámec politiky. Od těchto úvah již byl jen krůček ke studiu utváření politických systémů v kontextu historického vývoje moderní evropské společnosti a tak vzniklých geograficky zjistitelných a vymežitelných odlišností. V obecné rovině vedl tento směr úvah k rozsáhlému studiu

procesu masové mobilizace v evropských politických systémech od 19. století, a to v kontextu postupného rozšiřování volebního práva na různé sociální skupiny. Zpětně podobné výzkumy ovlivnily rozšíření zájmu o politologů o hlubší studium moderních dějin a procesu formování státu. Všechny tyto rozsáhlé úvahy podpořené výraznou snahou o kvalitní empirické výzkumy, jejichž výsledky by mohly korigovat předpoklady a formulovat nové otázky, vedly k posílení zájmu o problematiku studia vztahu centrum-periferie, institucionální změny v historickém procesu, politické začlenění na počátku masové mobilizace apod. v evropském (či lépe celoevropském) kontextu.

To, co Rokkanovu práci výrazně odlišovalo od postupu, který uplatňovali - a dodnes preferují - mnozí politologové, je kombinace rozvojového přístupu (*developmentalist approach*) a komparativního studia konkrétních zemí. Tedy paralelní využití diachronní a synchronní komparativní metody. Přírozeným důsledkem respektive podmínkou takového ambiciózního přístupu byl pro politology nevídané (a dodnes nijak běžný) zájem o studium dějin. Zásady, které ve svém přístupu Rokkan prosazoval, jsou: 1) nepokládat specifické dějiny ve specifickém okamžiku a jednou dané, za status quo, které nevyžaduje žádného vysvětlení; 2) nedůvěřovat příliš typologiím vypracovaným pouze na příkladu několika (nejčastěji velkých) zemí; 3) odmítat používat jako relevantních ta kvantitativní data, která byla nashromážděna z předchozích empirických výzkumů v různých zemích, aniž by byl znám a využit interpretační kontext. Výzkum, který používá takových dat bez znalosti kontextu, označil Rokkan termínem „numerický nesmysl“.

Rokkanovou ambicí bylo vytvořit topologicko-typologickou mapu evropských politických systémů, jakýsi makro-model Evropy. Na rozdíl od Lijpharta či Sartoriho však svou práci nikdy - snad právě vzhledem k jejímu rozpětí - neshrнул do jediného kompendia jediným větším souborem jeho prací je publikace *Citizens, Elections, Parties* z roku 1970. Přesto měl a má doposud dost následovníků, kteří, i když již nikoli v takovém rozsahu, se snaží jeho myšlenky rozpracovat a podložit dalšími relevantními empirickými výzkumy.

4.3.4. Mimoevropské oblasti

Výrazný zájem politologů o z hlediska komparativního výzkumu nové příklady v Evropě však nebyl jediným směrem, jímž se komparativní analýzy od 50. let ubíraly. První skupina zemí, která se vydělila již v 50. letech, zahrnovala tzv. rozvojové země. Jednalo se o politické systémy oblasti jihovýchodní Asie, nové nezávislé státy Afriky a země Latinské

Ameriky. V té době vzniklo několik velmi důležitých a z hlediska dalších výzkumů podstatných studií věnovaných vnitřnímu rozboru uspořádání konkrétních politických systémů (např. studie o Ghaně, Ugandě, Nigérii, Barmě, Indii nebo Maroku). Současně s tím se zvýšila i poptávka po komparativních studiích, které by tyto nové poznatky začlenily do sféry svého zájmu. Ke studiím, které se staly zlomovými v komparativní politologii, patří práce G. Kahina, L. Pye či D. Apter. Nejvíce podnětů však přišlo z práce G. Almonda a J. S. Colemana vydané roku 1960.

V 70. letech se postupně tzv. třetí svět, respektive soubor označovaný jako rozvojové země, začal rozpadat do několika menších, teritoriálně omezenějších oblastí. Tyto nové ostrůvky vzbudily prvořadou pozornost jednak vzhledem ke svému významu v mezinárodním měřítku (Blízký východ) či pro politické změny, které vytvářely do té doby nevídaný prostor pro politologický výzkum (Jižní Amerika). Zvláště proměny, k nimž docházelo v zemích Latinské Ameriky změnilo celou oblast v jakousi politologickou výzkumnou laboratoř; první náznaky vzrůstajícího odborného zájmu se objevily již v 60. letech ve studii J. D. Martze. V 70. a 80. letech se latinskoamerické systémy dostaly na jedno z předních míst v komparativní politologii a jejich hodnota se ještě posílila po rozpadu sovětského bloku, kdy zájem o rozsáhlý soubor otázek spojených s problematikou transformace nedemokratických systémů zaujal přední místo v politologickém rozboru. Jména jako Linz či Cardoso dnes patří ke špičkám světové politologie. I česká politologie, která doposud typologii v rámci komparativního výzkumu příliš pozornosti nevěnovala, je v této problematice zastoupena několika původními studii autorů V. Dvořákové a J. Kunce.

Od 60. let se paralelně s rozšiřujícím se zájmem o mimoevropské oblasti objevila i výraznější potřeba integrovat do výzkumu země sovětského bloku. Snížení napětí v mezinárodním měřítku vedlo totiž posílení vzájemných styků (ať oficiálních či individuálních) mezi tzv. prvním a druhým světem. Nové rozborů tak mohly navázat na starší, klasické práce zabývající se problematikou nedemokratických systémů (H. Arendtová, C. J. Friedrich, Z. Brzezinski či R. Aron). I při tomto „rozšíření“ studia se šlo tradiční cestou, jaké bylo použito při studiu zemí třetího světa, a to přenesením tradičních metod a koncepcí na nově studované země. K těm nejvíce oceňovaným studiím patří sborník studií, jehož editorem byl F. J. Fleron, práce R. Kaneta, S. R. Liebermana, J.

LaPalombary. Ucelený přehled o studiu tzv. komunistického světa v polovině 70. let nabízí bibliografie L. L. Whettena.

Shrneme-li závěrem „poučení“, které nabízejí výše zmínění autoři v souvislosti s posuny v pojetí komparativní metody uplatněné jako prostředku zkvalitnění politologických analýz v posledních třech desetiletích se vztahuje přednostně k důrazu na fakt, že studium jakékoli země-politického systému je vždy důležité, a to bez ohledu statistická data o územní rozloze, počtu obyvatel či geografické postavení. Neboť, podle Rokkana, neexistuje pouze několik podstatných a důležitých *case studies*. Každá země může být přínosem, každý z takových rozborů může přinést nové poznatky, posilující snahu po odhalení komplexnosti vztahů mezi mnoha proměnnými a umožňuje lépe a do větší hloubky poznat zákonitosti fungování politické sféry nikoli jakožto stabilního jevu, ale jakožto procesu. Na druhé straně je však nutné být velmi opatrný při užívání terminologických pojmů, které byly odvozeny na základě empirických poznatků o fungování jednoho konkrétního případu. Tyto poznatky sice mohou sloužit k poznání specifik regionálně či jinak si podobných a blízkých zemí, ale stejně tak mohou vést k neadekvátním závěrům. Je proto nutné věnovat velkou pozornost tomu, aby nedocházelo k formulování neopodstatněných závěrů a mylných odhalení, jež specifika systému či regionu vydávají za obecné rysy všech systémů. Zvláště Rokkanův přístup obrací pozornost politologů k zájmu o studium zvolených systémů v delším časovém rozpětí tak, aby se co nejvíce zamezilo výrazně statickému pojetí komparativní analýzy. Všechny tyto požadavky kladou vysoké požadavky na výzkum a specialisty. Je nesporné, že jim mohou vyhovět, či se těmto požadavkům co nejvíce přiblížit, pouze ty analýzy, jejichž autoři nejen, že jsou schopni na základě předchozích znalostí vytypovat vhodný soubor politických systémů a definovat problém, který lze jeho rozбором zpřesnit, ale stejně tak to vyžaduje výraznou specializaci. Zcela přirozeně se proto postupně začala v posledních letech prosazovat tendence k týmovým pracím a vyhledávání spolupráce většího počtu odborníků z různých disciplín.

4.4. Nejnovější změny v komparativní analýze

Od 50. let lze se ve vývoji komparativní politologie nejvíce projevilo hned několik výrazných posunů. Současné komparativní analýzy jsou mnohem teoretičtější, koncepční, terminologie je mnohem vypracovanější. Vedle výrazné snahy po důkladnosti při shromažďování dat a jejich interpretaci se tak projevil posun od srovnání institucí ke

srovnání procesů. Instituce jsou dnes předmětem zájmu pouze jako nedílná součást systémových vazeb, jako projev a průsečík mocenských vztahů. Svůj nemalý podíl na tomto posunu má vedle všeobecného akceptování systémové analýzy i důrazu na funkcionalismus, který se stal v průběhu 50. a 60. let tím prakticky nejběžnějším paradigmatem. Funkcionalisté odmítali studium formálních institucí vzhledem k tomu, že v odlišných politických systémech, režimech byly nositeli stability a reprodukce systému odlišné instituce. Umožnili tak překlenout odlišnost mezi klasickými západoevropskými systémy a systémy mimoevropských zemí. Díky funkcionalismu bylo možné rozšířit komparativní prostor o mnohé nové poznatky, pokusit se překročit meze anglo-amerického komparativního determinismu.

Stejně tak se poměrně výrazný úspěch studií věnovaných komparativnímu studiu historického vývoje politických struktur v nevelkém počtu zemí podílel i na odvedení pozornosti od studií globálního charakteru. K nim patří především práce autorů jako byl B. Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (1966), která posloužila jako vhodný referenční rámec a připoutala tak výraznou pozornost kritiků, stejně jako práce T. Skocpolové, *States and Social Revolutions* (1979) či studie R. a D. Collierovi, *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement and Regime Dynamics in Latin America* z roku 1991. To samo o sobě však ještě neznamena, že by globální studie ztratily zcela svůj význam a přestaly hrát důležitou roli v komparativní politologii. Pravdou ale zůstává, že jsou dnes zpracovávány s mnohem větší pečlivostí a kritičností.

4.4.1. Area studies

Nejnovějším trendem v komparativní politologii je studium oblastí, tedy celého souboru zemí, u nichž lze předpokládat jisté podobnosti vyplývající z jejich geopolitického, historického, ale stejně tak i sociologického a ekonomického hlediska. Nikoli nepodstatná není ani skutečnost, že tyto společnosti vykazují i velmi vysoký stupeň kulturní shody. Obecně se pro ně vžilo označení *area studies*. Tento typ analýz má na rozdíl od předchozí poněkud jinou logiku, i když navazuje na poznatky předchozích výzkumů. Hlavním smyslem výzkumu je studovat vymezené regiony a na základě takto dosažených poznatků pak vystavět znalost celku, tedy stavět celý výzkum oproti předchozím postupům jaksí z prostředka. Země jakožto samostatný politický systém ztrácí hodnotu výlučného příkladu,

má význam přednostně v kontextu většího počtu svých regionálních sousedů. Celosvětový pohled není přímo propojen s jednotlivými systémy, ale vyžaduje poznání celé škály teritoriálních vztahů a vazeb.

Stoupenci tohoto studia proklamují význam možností, které tento přístup nabízí pro poznání úrovně rozvoje v jednotlivých regionech. Ani tento přístup však není schopen zamezit uchování nerovnoměrnosti ve znalostech o jednotlivých konkrétních systémech v regionu. Navíc nebývá mnohými politology zabývajícími se komparativní analýzou pokládán za výraz proměny v přístupu ke komparacím, za relevantní problém komparativního studia jako takového, ale je pokládán za pragmatický směr související s momentálním zájmem praktické politiky o regiony.

Prvořadým problémem, s nímž se musí *area studies* vyrovnat, je, jak jsou tyto regiony definovány, jaká kritéria pro jejich vymezení jsou použita a jaký je vlastně cíl tohoto regionálního studia. Mnozí kritikové poukazují na skutečnost, že doposud je stanovení regionů přednostně výsledkem politické objednávky, nikoli výsledkem odborné analýzy (problém vymezení Evropy respektive střední Evropy).

5. Slabiny současných komparativních studií

Jedním z nejvíce kritizovaných nedostatků současných komparativních analýz je přetrvávající přílišný důraz na vnitřní specifika jednoho politického systému. V literatuře je tento přístup označován nejčastěji jako *ethnocentrismus*. Stanyer uvádí jako hlavní příčinu ethnocentrismu skutečnost, že většina politologů či lépe řečeno těch, kteří píšou o politice, je výrazně ovlivněna politickou praxí. Jsou podle jeho názoru spíše účastníky než pozorovateli. Jejich vlastní zkušenost je zcela zákonitě výrazně omezena na jeden politický systém, jejich osobní zkušenost je determinuje. Pokud se zabývají jinými systémy, jsou v postavení „akademických studentů“. „Vyprávění cestovatelů“ - zbožnění či nenávisť k jiné zemi se tak stává nedílnou a „přirozenou“ součástí národní, tj. státní politiky a ethnocentrismus se pak projevuje na všech úrovních, od státní po lokální. Přenáší se z praktické politiky do odborné sféry. Snaha vypracovat a prosadit univerzální přístup se tak v odborných kruzích přímo rovná snaze uniknout vlivu ethnocentrismu na chápání světa kolem nás.

Obdobným, dosti častým nešvarem je domněnka, že teorie, která byla vypracována na znalostech jedné země, je beze zbytku aplikovatelná i na případy jiné. Vznikají tak

obecné teorie pokládané za univerzální, avšak zcela přehlížející národní či historický kontext, na jehož podkladě byly vytvořeny. Do vínku je jim dán *partikularismus*, aniž jsou si autoři tohoto faktu vědomi. Rose jej pokládá za průvodní jev výjimečnosti vzniklé v důsledku chybně chápaného partikularismu.

S etnocentrismem a partikularismem přímo souvisí přetrvávající nevyváženost v zastoupení jednotlivých systémů v komparativních analýzách. Na rozdíl od 50. let, kdy převažovala obecná znalost klasických politických systémů, je dnes běžné, že se příslušníci politologické obce vyznačují obecně poměrně vysokou mírou detailní znalosti určitého (jednoho) politického systému a jejich znalosti vztahující se k jiným systémům se omezují jen na všeobecně známá data. Komparativní výzkum je pak navíc výrazně komplikován rozdílnou úrovní výzkumů v jednotlivých zemích a vysokou mírou nesrozumitelnosti závěrů, kterých bylo dosaženo při studiu „jiných zemí“.

6. Kritika komparativní analýzy

I když je komparativní metoda při studiu politických systémů pokládána všeobecně za nejčastěji užívanou a nejpřínosnější, má její praktické využití četné nedostatky. J. Stanyer za základní problém pokládá skutečnost, že předmět zájmu - tedy vlastní komparativní analýza - se dostává do sekundárního postavení a hlavní důraz je kladen na honbu za daty. Stejně jako on i mnozí jiní (například Blondel) připomínají, že *comparative politics* znamená víc, než pouhé užití komparativní metody a že - vice versa - užití komparativní metody je víc, než pouhé porovnání vybraných systémů či některých prvků těchto systémů.

Problém se zaměřováním komparace a porovnání mají především ty studie, které jsou postaveny na „komparaci“ jednotlivých politických systémů. Jsou většinou mnohem náchylnější sklouzávat ke specifikám jednotlivých případů. Přispívá k tomu skutečnost, že se většinou jedná o sborníky studií, jejichž autoři jsou odborníky na jeden konkrétní politický systém. Chybí tak, i přes proklamativní snahu editorů, vnitřní provázanost zvolených *case studies*, jednotlivé uváděné analýzy jsou spojeny do logického celku mnohdy jen úvodem a závěrem, jehož kvalita není vždy schopna překlenout vnitřní disparátnost práce. (Není bohužel neobvyklé, že pro publikace tzv. komparativního charakteru se používají studie, které vznikly za jiným účelem či bez předchozí těsnější spolupráce autorů.) Pokud se jedná o studie vzniklé v souvislosti s komparací, je snaha po kompatibilitě výraznější. Jako kvalitní

příklad by mohly složit práce shrnující problematiku nově se formujících parlamentů v zemích střední Evropy.